
ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ

Научни скупови
Књига 75

Одјељење умјетности
Књига 23

ШЕСТИ ЛИНГВИСТИЧКИ СКУП „БОШКОВИЋЕВИ ДАНИ“

Радови са научног скупа
Подгорица, 19. и 20. мај 2005. године.

Редакциони одбор:

БРАНИСЛАВ ОСТОЈИЋ
ЖИВОЛИН СТАНОЈЧИЋ
РАДОЛИЦА ЈОВИЋЕВИЋ
БОЖО ЋОРИЋ
ДРАГО ЋУПИЋ

Уредник

БРАНИСЛАВ ОСТОЈИЋ

Подгорица, 2005.

Милица РАДОВИЋ-ТЕШИЋ /Београд/

СТАНДАРДИЗАЦИЈА ЛЕКСИКЕ У УСЛОВИМА НОВИЈЕГ ЈЕЗИЧКОГ РАСЛОЈАВАЊА

Сажетак: Под новијим језичким раслојавањем ауторка подразумева не само промене у полицентричном именовању језика него и промене настале под утицајем транзиционих друштвених и технолошких чинилаца. Анализира се улога великог описног речника у текућој обради лексике. Показано је неколико видова стандардизације лексике. Закључује се да никаква радикална стандардизација лексике у речницима српског језика није потребна.

Кључне речи: српски језик, лексика, лексичко нормирање, лексички квалификативи/дисквалификативи.

0. Под *новијим језичким раслојавањем* подразумеваћемо промене у језичком развоју нашег књижевног језика не само што су се десиле (или се још дешавају) као неминовна последица парцијалног именовања више језика са истом новоштокавском стандардном основом, него и промене што се иначе дешавају под утицајем измењених социјалних, економских, транзиционих, технолошких и других чинилаца.

1. Кад је реч о лексиси, промене су видљивије под утицајем ових других чинилаца, који свакодневно индукују нове англицизме, често ни фонетски, а поготово морфолошки довољно не прилагођене структури српског језика. Неологизмима те врсте баве се посебни речници и о њима овде неће бити речи.¹

Обратићемо пажњу на неке константе у приступу општој лексиси српскога језика, тј. лексиси која може бити названа и национална.

¹ В. чланак Т. Прћића, *Адаптација енглеских имена у нашој свакодневној пракси*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXVIII/2, 1995, 169-181.

Њена спољна и унутрашња структура испољава се најпотпуније на синхронном плану у описним речницима. Да би се имао потпун увид у богатство и омер лексичког система српског језика и његових полицентричних књижевних израза — потребно је сагледати улогу и значај *великог речника тезауруса* као медијума који најпотпуније и најсистематичније одражава укупно стање у лексици. Ако таквог речника нема, ако није потпун, или ако није консултован — не може се имати ни потпун увид у овај језички ниво, нити се могу у потпуности изучити лексика и фразеологија нашег језика.

2. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*², чију основицу представљају књижевне и народне речи (које могу постати и књижевне) штокавског дијалекта, заснован је на тежњи да представи јединство и богатство језика, а не различитост његових дијалеката па следствено томе циљу обухватио је све речничке области: лексик у опште употребе са свим својим стилским реализацијама (литература, публицистика, уџбеници, различите научне области, терминологије) и лексик у ограничене употребе (дијалекти, лексика појединих социјално-занатских струка, жаргон и арго у мери доступне речничке и друге литературе, фолклорне форме и сл.).

У оквиру лексике опште употребе по обиму и значају издваја се лексика из језика књижевних текстова, и прозних и песничких, као највиших и најсуптилнијих језичких форми, са свим стилским и симболичким семантичко-стилистичким нијансама. Језик литерарни је као носилац највећег броја лексичко-семантичких, творбених и фразеолошких реализација доминантан слој у целокупној лексичкој конструкцији великог речника. У највећем броју случајева тај лексички слој има обележја нормативно регуларних облика, наравно, ако се занемаре, за лексик у мање важна ортографска правила, која су се у 200-годишњем периоду развоја језика мењала. Иако још недовршен, овај речник већ представља најпотпуније систематизован докуменат нашег модерног језика, од Вука и Његоша до данас. Он већ сада има више обрађених речи (са аутентичним ауторским, временским и географским подацима о употреби) него било који други наш речник (око 200.000

² До сада је штампано 16 томова формата А4, двостубачно, почео је да излази 1959. године. У штампи је XVII том.

речи), па стога нуди највише материјала за доношење фундираних лингвистичких закључака најразличитије врсте.³

Хронолошки распон обухваћене лексике од двеста година у Речнику САНУ појам *савременог језика* протеже кроз неколико етапа у његовом развоју. По нашој грубој и слободној процени, кад је лексика у питању, те етапе би се могле формулисати овако: 1) етапа народних умотворина и вуковско-његошевска етапа; 2) етапа романтизма и реализма у штокавској књижевности; 3) етапа књижевног језика између два рата у којој су књижевници и културни радници писали узоритим књижевним језиком и тзв. београдским стилем, нешто раније заснованом (Јаза Лазаревић) и код понеког аутора продуженом до данашњих дана; 4) социјалистичка етапа српскохрватског језика широко стандардизованог, са демократским начелима у дозвољеној варијантности израза за све нације које се њиме изражавају, која је трајала до 90-тих година; на источној страни са андрићевским језиком као узором и 5) етапа мултипликованих назива језика истог (или врло сличног) новоштокавског стандарда, у неким случајевима (бошњачки, црногорски) са изразито мало лингвистичких специфичности и са неподударношћу површинског лексичког слоја који, углавном архаичном (значењски, фонетски, или морфолошки) дијалекатском лексиком покушава да истакне наводну своју посебност.

Заснован на изразито богатој грађи од више милиона употребних потврда, Речник САНУ чува јединство наше језичке културне баштине, али и културне баштине словенских народа који штокавски дијалекат имају као основицу национално новоименованог књижевног стандарда. Очување културног националног (народног) јединства је примарни културни задатак нашег времена, који би се завршењем овога речника успешно остварио.

³ Нека ми овде, у Подгорици, не буде замерено што ћу рећи и ово: Црна Гора, њена књижевност, дијалекти, етнографско-фолклорни, историјски и други језички изрази — у Речнику САНУ су заступљени пропорционално више и детаљније од свих других крајева, укључујући и србијанске. Црна Гора и њени грађани, нека се и ово зна, користе и користеће овај речник, а да никад ни један динар нису уложили у његову израду. Можда то понекад треба имати у виду. Ја ово могу да кажем, јер сам држављанин Црне Горе. Упоредимо то са загребачком Енциклопедијом Лексикографског завода коју су у време Југославије пропорционално финансирали све републике.

3. Захваљујући дугогодишњем лексикографском раду на пројекту великог речника, блиски су ми и познати поступци стандардизације спровођени у дугом периоду његове већ полувековне израде. Она се превасходно огледа на два плана: о б л и ч к о м (граматичка стандардизација) и с е м а н т и ч к о м (квалификација/дисквалификација реализованог лексичког или творбеног значења појединих речи).

4. Појам *књижевног језика* је у нашој лингвистичкој литератури последњих деценија термилошки потиснут у корист термина *стандардни језик*, с тим што се појам стандардни језик сужава, бар кад је лексика у питању, на официјелни језик медија (новине, телевизија, радио), а *књижевни језик* је преузео значење *језика литературе*. Тако смо дошли у ситуацију да нам језик литературе/књижевности као најсавршенија форма језика, не буде више параметар за стандардност неке речи/лексема, него ту улогу преузима све више свакодневни, понекад и клиширани, лексички недовољан за фина нијансирања, публицистичко-новинарски израз, који, разуме се, располаже врло ограниченим бројем речи (говори се о броју од неколико хиљада, 3-5-9). Ако бисмо у лексикографској стандардизацији применили ова мерила, све би више домаћих, народних речи, без којих се не може прецизно изразити ниједна семантичка суптилност, било маргинализовано (дакле, са дисквалификативима: *заст.*, *покр.*, *арх.*, *неооб.*, *нераспр.*, *неуб.* и сл.) из простог разлога што се многе од њих ретко употребљавају у језику медија. Супротно томе, број интернационалне и уопште лексике страног порекла би се повећавао великом брзином, нешто, на пример, као што се у исхрани омладине повећава конзумирање *fast food*.⁴

Само је по себи разумљиво да језик литературе (ако је реч о добром писцу) мало користи туђице и сва семантичко-стилска нијансирања успешно се постижу само култивисаном уметнички делотворном употребом домаћих/народних речи и фразеологијом матерње језичке мелодије, које, наравно, морају задовољити критеријуме фонетске (ортографске) и морфолошко-творбене исправности. Још је Белић у Предговору Речнику САНУ истакао: „Народни језик и после тога времена / Караџићева/ остаје први и најдрагоценији извор из којег књижевници наши црпу свој језички материјал ... идеал би био да се једног дана

⁴ На „лењост” српског језика да гради нове (домаће) речи указивали су у више махова у својим радовима П. Ивић и И. Клајн.

књижевни и народни језик поклопе, али би се и тада у различитим крајевима (као што је било са грчком „коине“) створили дијалекти тога књижевног народног језика.”⁵

5. Лексичко нормирање или стандардизација подразумева у принципу већу толерантност у различитости и варијантности синонимних лексема, а посебно у варијететима суфикс и префикса уз исту лексичку основу. Више дозвољених лексичких и творбених варијетета за један исти појам (*моделовати, моделирати, моделисати; наоблак, наоблака, наоблачење*) резултат је широко засноване језичке базе, како у смислу хоризонталне заступљености тако и у смислу вертикалног (хронолошког) присуства низ време.

6. Питање лексичке стандардизације у актуелном тренутку размотрићемо на неколико примера.

Пример први.

Сведоци смо ових година праве кампање насилног именовања свих занимања, звања, функција, положаја радних места и сл. — која су иначе именована именицама граматички мушког рода (нпр. *возач, портир, посланик, уредник, истраживач, шофер, таксиста, тапетар, брац* итд.) — одговарајућим моционим суфиксима женског рода и, наравно, што је унеколико лакше, именовању жена, одн. особа женског рода као носилаца тих занимања, звања, положаја. Лаички (понекад се то формулише као питање демократских, грађанских, родних, тј. полних и политичких права жена) приступ овом проблему полази са становишта да према сваком мушком занимању, одн. носиоцу занимања треба да постоји одговарајућа именица женског рода, дакле, како за жену која је носилац одређеног занимања тако и за само занимање. При томе, већина (углавном) жена које се за то залажу не прави разлику између та два употребљена у реченици прилично издиференцирана значења. Иде се у овоме толико далеко да се то што српски језик природно нема (или их бар до сада није имао) сва именовања овога типа у паралелном мушком и женском граматичком облику, то доводи у везу

⁵ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I књ. (а — Богољуб), у Предговору, стр. XXIV, изд. САНУ, Београд 1959.

са дискриминацијом жена. Као да сам језик није природни феномен коме је главно мерило акт комуникације.⁶

Како бисмо према *биолог (еколог, етнолог, етимолог, лексиколог* итд.) направили именицу женског рода: *биолошкиња, биологисткиња, биологичарка, биологица, биолошка* и сл., а да нам то звучи природно и регуларно. То ће свакако да одреди будуће време и креативна моћ говорника језика. На некој од ових (или сличних) речи језик ће да се преломи, ако за то наравно буде потребе. Онај облик који буде шире прихваћен и коришћен свакако ће добити атрибуте регуларности и наметнуће се у стандарду као основни. Међутим, теже ће бити свакако увести паралелизам у називе самих занимања. Засад свакако неприродно звуче реченице: ГСП расписује конкурс за пет *возача/возачица* трамваја или: Расписује се конкурс за *заменика директора, заменицу директорице* или мешовито: за *заменика директорице* одн. *заменицу директора*. Примери: *посланик / посланица, истраживач / истраживачица, издавач / издавачица* итд. по својој рогобатности показују да језик не трпи вештачке интервенције, па све што није настало спонтаном активношћу корисника језика, не може ни да се уклопи у њега.

У једном скорашњем лингвистичком речнику код нас покушано је да се уведу женска именована, али недоследно. Само је женски тим од три уреднице (да се и ја послужим таквим именовањем) назван *редакторке*, док то није примењено на жену *рецензента* (тј. *рецензенткињу*, иако је могло), нити за женског *лектора* или *издавача* (била би вероватно *издавачица*).

Пример други.

Жири угледне Змајеве награде коју додељује Матица српска ове године је наградио песничку књигу врањског песника Мирослава Цере Михаиловића која носи наслов *Сол на рану*. Именица *сол* у наслову ове књиге појављује се у фонетском облику у коме *л* на крају слога није прешло у *о*, тј. *л* се није стопило са претходним *о*, како је то било уобичајено у српском, али не и у хрватском. Додуше, и после раздвајања језика (на српски, хрватски итд.) у српским школским граматицама се

⁶ „Језик има своју логику, своје векторе, свој замах; могу се мењати поједини детаљи, али темељи не без великих историјских нужности, јер се то не може извести без плаћања големе цене ... олако негирање постигнутог, брзоплето реформаторство, обично не успева да реформише језик, али успева да у њега унесе неред, несигурност, забуну.” Види: М. Пешикан, *Наш књижевни језик на сто година послје Вука*, Београд 1970, 47-48 стр.

облици *со/сол*, *во/вол*, *до/дол* и даље стандардизују као дублети (иако је то студентима у Београду тешко објаснити), обједињујући тако и језички израз оних писаца који у западним крајевима Балкана имају облик са неизвршеном гласовном променом.⁷ Није Цера Михаиловић имао на уму граматички дозвољени дублетизам када је насловљавао своју песничку збирку, него је реч о дијалекатској црти врањског говора. Михаиловићева награђена књига писана је дијалектом. Један члан жирија је на новинарско питање зашто је награђена књига писана дијалектом, мало у шали одговорио: „Одлука да се награди песничка књига писана дијалектом показује да српски књижевни језик најездом различитих утицаја губи прави идентитет, али исто тако да тај језик има још неколико резервних дијалекатских варијаната на којима може да се успешно поетски изражава.” Дакле, ни наше граматике (фонетски), ни речници (семантички) немају потребе да рестандардизују изузетке у фонетском правилу преласка *л* у *о* те облике *дол* и *сол* и даље могу сматрати дозвољеним дублетизмима, сада са још чвршћом подршком и у србијанским народним говорима (ове појаве има и у азбуковачком говору западне Србије, на пример: *дол*).⁸

Пример трећи.

Портиру у једној угледној београдској установи шеф је замерио што је у говору употребио реч *крајолик*. Наводно није наша.⁹ Портир је, помало увређен и изненађен, дошао код израђивача Академијина речника да се распита зашто је, и да ли је погрешно. Шта смо му пока-

⁷ У *Граматици српскога језика* за средње школе Ж. Станојчића и Љ. Поповића, 9. издање, Београд 1904, каже се да „у нашем књижевном језику постоји више двојакних облика (дублета), на пример: *сто* и *стол*, *соко* и *сокол*, *топао* и *топал*, који се такође употребљавају, чинећи морфонолошке дублете у књижевном језику (стр. 56).

⁸ У неким јужноморавским говорима (призренско-тимочки дијалекат) сачувало се слоговно *л* (жлт, длг) и *л* на крају слога (*носил*, *дебел*). — Уп. П. Ивић, *Наша етичка историја и наш језик*, Српски народ и његов језик, Београд 1971, 44.

⁹ Кованица *крајолик* је чешког порекла која се најпре учврстила у хрватском, али се данас радо употребљава и у српском. Могли бисмо рећи да се лексикализовала у тој мери да јој у савременом језику тај квалификатор више и не пристоји. Напросто, усвојена је, и није то једина чешка кованица која је усвојена. Чињеница да је неко подозрева на речи које примамо из, или преко, истог или сасвим блиског словенског језика (хрватског) свакако је више социопсихолошке природе, а никако лингвистичке. Њему ће мање сметати нека реч преузета из енглеског, француског, немачког или турског језика.

зали у Речнику? Прво, да је реч о кованици са значењем „*изглед природе једног краја, предела, предео, пејзаж*” (ни *пејзаж* није реч домаћег порекла, па је употребљавамо!) што се потврђује трима примерима: српским и хрватским. Да је ова реч оквалификована као кованица преживела тај свој „кованички” период, и изгубила својства такве негативне квалификације потврђује нам скорашњи пример из новинског језика: Ваљда због продужене зиме и закаснеле вегетације *крајолик* се променио, такорећи, током само једног сунчаног и топлог дана („Политика”, 7. мај 2005).

Пошто стандардизација одредница подразумева не само фонетско-морфолошка уобличења дијалекатске лексике, него за лексикографију посебно важну квалификацију о регуларности лексичких или творбених семантичких реализација свих лексема посматраних у истој синхроној равни, основно лексикографско мерило је при томе одређивању превасходно број и квалитет употребних потврда (распрострањеност, особина добрих писаца), сам материјал, а знатно мање језичка компетенција, тј. осећање самог лексикографа, које је различито. Према томе, у случају употребе речи *крајолик*, врата остају отворена.

Пример четврти.

Велики је број изолованих лексичких примера различитих само у неком гласовном или творбеном детаљу: *историја-хисторија, порез-пореза, наоблак-наоблака, самопослуга-самоуслуга* и сл. Ово је дозвољени дублетизам који се решава упућивањем мање уобичајеног облика на чешћи, распрострањенији. Дешава се међутим, и не ретко, да се код неког познатог писца, значајног историчара или сл. појави онај облик који поремети језички паралелизам на релацији источно-западно. Тако, нпр. није очекивано, али јесте факат, да ћемо код Владимира Ћоровића, у иначе екавски писаном тексту, редовно наћи облике *хисторија, хисторијат, хисторијски* иако бисмо очекивали *историја, историјат, историјски* (в. В. Ћоровић, Црна књига, патње Срба Босне и Херцеговине за време светског рата 1914-1918, Београд-Сарајево 1920).

7. Наш закључак би се, кад је реч о стандардизацији лексике у Речнику САНУ, свео на следеће. Никаква нова стандардизација, поготову не радикална, у српској лексичкој није потребна. Не бар кад су у питању речи настале на штокавском језичком подручју, па било ко да их је употребљавао.

Milica RADOVIĆ-TEŠIĆ

LEXICAL STANDARDIZATION CAUSED BY MODERN DIVISIONS OF
SERBO-CROATIAN

Summary

The paper offers an analysis of potential shift of principles in the course of standardization of lexicon in the process of linguistic changes caused not only by the alternation of the name of the language, but also under the influence of sociological, technological and other transition-related factors. The object of analysis is the lexicon incorporated in large descriptive dictionaries such as the still incomplete *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU* (volumes 1-16). A conclusion is reached that there is no need for a radical re-standardization of lexicon in this dictionary.